

**Αρχές της ασφάλειας δικαίου, της σαφήνειας και της προβλεψιμότητας,
παραγραφή αδικημάτων περί τον ΦΠΑ
και σχέση μεταξύ εθνικού Συντάγματος, Χάρτη ΘΔΕΕ και ΕΣΔΑ,
στις αποφάσεις *Taricco I* και *Taricco II* του ΔΕΕ**

I. Δημητρακόπουλου

Παρέδρου του Συμβουλίου της Επικρατείας

I. Στις 5 Δεκεμβρίου 2017 δημοσιεύθηκε η απόφαση του τμήματος μείζονας σύνθεσης του ΔΕΕ στην υπόθεση C-42/17, *M.A.S. & M.B.* (στο εξής, *Taricco II*), η οποία συμπληρώνει κατ' ουσίαν την από 8.9.2015 απόφαση του ΔΕΕ, επίσης της μείζονας σύνθεσής του, στην υπόθεση C-105/14, *Taricco και άλλοι* (στο εξής, *Taricco I*). Οι αποφάσεις αυτές ερμηνεύουν στο διατακτικό τους το άρθρο 325 ΣΛΕΕ, αλλά κυρίως ενδιαφέρουν από την άποψη της σχέσης μεταξύ εθνικού (συνταγματικού) δικαίου, πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου (του Χάρτη ΘΔΕΕ και συναφών γενικών αρχών του ενωσιακού δικαίου) και ΕΣΔΑ, τόσο γενικά όσο και ειδικότερα για το θεσμό της παραγραφής στον τομέα του φορολογικού δικαίου, ζήτημα που απασχόλησε έντονα, από άλλη, συναφή πάντως, οπτική γωνία, και την πρόσφατη νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας¹.

Οι αποφάσεις *Taricco I* και *Taricco II* εκδόθηκαν κατόπιν προδικαστικών ερωτημάτων ιταλικών δικαστηρίων. Συγκεκριμένα, η *Taricco II* εκδόθηκε κατόπιν προδικαστικών ερωτημάτων του Ιταλικού Συνταγματικού Δικαστηρίου, το οποίο επιδίωξε (και, τελικά, πέτυχε) την υιοθέτηση από το ΔΕΕ απόκλισης/εξαίρεσης από την γενόμενη στην *Taricco I* ερμηνεία του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου.

Οι κανόνες του δικαίου της ΕΕ, της ΕΣΔΑ και του ιταλικού δικαίου οι οποίοι είναι σχετικοί με τα ζητήματα που ανέκυψαν στις υποθέσεις C-105/14 και C-42/17 είναι, κατά βάση, οι ακόλουθοι:

---

¹ Βλ. ΣτΕ Β' Τμ. 1623/2016 επταμ., ΣτΕ 1738/2017 Ολομ., ΣτΕ Β' Τμ. 2934-2935/2017 επταμ. και τα σχετικά άρθρα μου (δημοσιευμένα στο humanrightscaselaw.gr) "Η παραγραφή της εξουσίας της Διοίκησης για διαπίστωση διοικητικών παραβάσεων και επιβολή των αντίστοιχων δημοσιονομικών βαρών ή/και κυρώσεων, ως θεμελιώδης εγγύηση υπέρ του διοικουμένου: από την ΣτΕ Β' Τμ. 1976/2015 έως την ΣτΕ Ολομ. 1738/2017" και "Αρχή της αναλογικότητας και διάρκεια της παραγραφής διοικητικών παραβάσεων".

(Α) Ενωσιακό Δίκαιο

- Άρθρο 4 παρ. 2 εδαφ. α ΣΕΕ: «Η Ένωση σέβεται την ισότητα των κρατών μελών ενώπιον των Συνθηκών καθώς και την εθνική τους ταυτότητα που είναι συμφυής με τη θεμελιώδη πολιτική και συνταγματική τους δομή, στην οποία συμπεριλαμβάνεται η περιφερειακή και τοπική αυτοδιοίκηση»,

- Άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ: «Σύμφωνα με την αρχή της καλόπιστης συνεργασίας, η Ένωση και τα κράτη μέλη εκπληρώνουν τα εκ των Συνθηκών καθήκοντα βάσει αμοιβαίου σεβασμού και αμοιβαίας συνεργασίας.»

- Άρθρο 49 παρ. 1 Χάρτη ΘΔΕΕ: «Κανείς δεν μπορεί να καταδικασθεί για πράξη ή παράλειψη, η οποία δεν αποτελούσε, κατά τη στιγμή της τέλεσής της, αδίκημα κατά το εθνικό ή το διεθνές δίκαιο. Ούτε επιβάλλεται βαρύτερη ποινή από εκείνη η οποία ίσχυε κατά τη στιγμή της τέλεσης του αδικήματος. Εάν, μετά την τέλεση του αδικήματος, προβλεφθεί με νόμο ελαφρύτερη ποινή, επιβάλλεται αυτή η ποινή.»

- Άρθρο 52 παρ. 3 Χάρτη ΘΔΕΕ: «Στο βαθμό που ο παρών Χάρτης περιλαμβάνει δικαιώματα που αντιστοιχούν σε δικαιώματα τα οποία διασφαλίζονται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, η έννοια και η εμβέλειά τους είναι ίδιες με εκείνες που τους αποδίδει η εν λόγω Σύμβαση. Η διάταξη αυτή δεν εμποδίζει το δίκαιο της Ένωσης να παρέχει ευρύτερη προστασία.»

- Άρθρο 53 Χάρτη ΘΔΕΕ: «Καμία διάταξη του παρόντος Χάρτη δεν πρέπει να ερμηνεύεται ως περιορίζουσα ή θίγουσα τα δικαιώματα του ανθρώπου και τις θεμελιώδεις ελευθερίες που αναγνωρίζονται στα αντίστοιχα πεδία εφαρμογής από το δίκαιο της Ένωσης, το διεθνές δίκαιο καθώς και από τις διεθνείς συμβάσεις, στις οποίες είναι μέρη η Ένωση, ή όλα τα κράτη μέλη, και ιδίως από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, καθώς και από τα Συντάγματα των κρατών μελών.»

- Άρθρο 325 ΣΛΕΕ: «1. Η Ένωση και τα κράτη μέλη καταπολεμούν την απάτη ή οιαδήποτε άλλη παράνομη δραστηριότητα κατά των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης, λαμβάνοντας σύμφωνα με το παρόν άρθρο μέτρα τα οποία θα έχουν αποτρεπτικό χαρακτήρα και θα προσφέρουν αποτελεσματική προστασία στα κράτη μέλη καθώς και στα θεσμικά και λοιπά

όργανα και τους οργανισμούς της Ένωσης. 2. Τα κράτη μέλη λαμβάνουν τα ίδια μέτρα καταπολέμησης της απάτης κατά των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης με εκείνα που λαμβάνουν για την καταπολέμηση της απάτης κατά των ιδίων οικονομικών συμφερόντων.»

- Άρθρα 1 (παρ. 1) και 2 (παρ. 1) της Σύμβασης των κρατών μελών της ΕΕ για την προστασία των οικονομικών συμφερόντων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, η οποία υπογράφηκε στο Λουξεμβούργο στις 26 Ιουλίου 1995 (Σύμβαση PIF): «Άρθρο 1 1. Για τους σκοπούς της παρούσας σύμβασης, απάτη εις βάρος των οικονομικών συμφερόντων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων συνιστά: [...] β) όσον αφορά τα έσοδα, κάθε εκ προθέσεως πράξη ή παράλειψη σχετικά με: – τη χρήση ή την υποβολή πλαστών, ανακριβών ή ελλιπών δηλώσεων ή εγγράφων, με αποτέλεσμα την παράνομη μείωση των πόρων του γενικού προϋπολογισμού των Κοινοτήτων ή των προϋπολογισμών των οποίων η διαχείριση ασκείται από τις Κοινοότητες ή για λογαριασμό τους, – την αποσιώπηση πληροφοριών κατά παράβαση ειδικής υποχρέωσης, με τα αυτά αποτελέσματα, – την μη κατά προορισμόν χρήση ενός νόμιμα αποκτηθέντος πλεονεκτήματος με τα αυτά αποτελέσματα. Άρθρο 2 1. Κάθε κράτος μέλος λαμβάνει τα αναγκαία μέτρα ώστε οι αναφερόμενες στο άρθρο 1 συμπεριφορές, καθώς και η συνέργεια, η ηθική αυτουργία και η απόπειρα που συνδέονται με αυτές να επισύρουν αποτελεσματικές, αναλογικές και αποτρεπτικές ποινικές κυρώσεις, που να περιλαμβάνουν, τουλάχιστον στις περιπτώσεις βαρείας απάτης, στερητικές της ελευθερίας ποινές για τις οποίες χωρεί ενδεχομένως έκδοση. Ως βαρεία θεωρείται κάθε απάτη που αφορά ένα συγκεκριμένο ελάχιστο ποσό, οριζόμενο από τα κράτη μέλη και μη δυνάμενο να υπερβεί τα 50 000 [ευρώ].»

(B) ΕΣΔΑ

Άρθρο 7 παρ. 1: «Ουδείς δύναται να καταδικασθή δια πράξιν ή παράλειψιν η οποία, καθ' ήν στιγμήν διεπράχθη, δεν απετέλει αδίκημα συμφώνως προς το εθνικόν ή διεθνές δίκαιον. Ούτε και επιβάλλεται βαρυτέρα ποινή από εκείνην η οποία επιβάλλετο κατά την στιγμήν της διαπράξεως του αδικήματος.»

(Γ) Ιταλικό Δίκαιο

- Σύνταγμα: Αρχή της νομιμότητας των ποινικών αδικημάτων και κυρώσεων, η οποία περιλαμβάνει και την απαγόρευση αναδρομικής εφαρμογής

επαχθέστερου για τον κατηγορούμενο κανόνα περί παραγραφής του ποινικού αδικήματος.

- *Ποινικός Κώδικας* (σύμφωνα με τον οποίο, η παραγραφή συνιστά λόγο εξάλειψης του αξιοποίνου)

Άρθρο 157 (όπως τροποποιήθηκε με τον νόμο 251/2005): «Ποινικό αδίκημα παραγράφεται σε προθεσμία ίση με τη μέγιστη διάρκεια της ποινής που ορίζει η διάταξη η οποία καθιστά αξιόποινη τη συγκεκριμένη πράξη· σε κάθε περίπτωση, η προθεσμία παραγραφής δεν δύναται να είναι μικρότερη των έξι ετών για τα κακουργήματα και των τεσσάρων ετών για τα πλημμελήματα, ακόμη και αν προβλέπεται μόνο χρηματική ποινή. [...]»

Άρθρο 158: «Η προθεσμία παραγραφής αρχίζει από την ημέρα που τελέστηκε η αξιόποινη πράξη ή, για την απόπειρα και τα διαρκή εγκλήματα, αντιστοίχως από την ημέρα παύσεως της δραστηριότητας του δράστη ή τελέσεως της τελευταίας από τις επιμέρους πράξεις του διαρκούς εγκλήματος. [...]»

Άρθρο 160: «Την προθεσμία παραγραφής διακόπτουν η έκδοση καταδικαστικής αποφάσεως ή διατάξεως. Την προθεσμία παραγραφής διακόπτουν και η έκδοση διατάξεως για την επιβολή περιοριστικών όρων και [...] η διάταξη περί διενέργειας προκαταρκτικής εξετάσεως [...]. Η προθεσμία παραγραφής που διακόπηκε αρχίζει εκ νέου από την ημέρα διακοπής. Εάν συντρέχουν περισσότεροι λόγοι διακοπής, η προθεσμία αρχίζει από την επέλευση του τελευταίου λόγου διακοπής· σε κάθε περίπτωση, οι προθεσμίες του άρθρου 157 δεν μπορούν να παραταθούν πέραν των χρονικών ορίων του άρθρου 161, παράγραφος 2 [...]»

Άρθρο 161: «[...] Η διακοπή δεν μπορεί να οδηγήσει σε επιμήκυνση της προθεσμίας παραγραφής πλέον του ενός τετάρτου του αρχικού χρόνου παραγραφής [...]» (πριν από το νόμο 251/2005, η προθεσμία παραγραφής ήταν δυνατό να παραταθεί κατά το ήμισυ, κατ' ανώτατο όριο, του αρχικού χρόνου παραγραφής σε περίπτωση διακοπής)

Άρθρο 416: Με στερητική της ελευθερίας ποινή από τρία έως επτά έτη τιμωρείται όποιος συγκροτεί οργάνωση προς τον σκοπό διαπράξεως εγκλημάτων. Όποιος συμμετέχει απλώς ως μέλος σε τέτοια οργάνωση τιμωρείται με στερητική της ελευθερίας ποινή από ένα έως πέντε έτη.

Άρθρα 2 και 8 του ν.δ. 74/2000 περί θεσπίσεως νέων διατάξεων όσον αφορά τα εγκλήματα που σχετίζονται με τη φορολογία εισοδήματος και τον φόρο

προστιθέμενης αξίας: Όποιος υποβάλλει δολίως ψευδή δήλωση ΦΠΑ με τη χρήση τιμολογίων ή άλλων εγγράφων για ανύπαρκτες συναλλαγές (εικονικά τιμολόγια) τιμωρείται με στερητική της ελευθερίας ποινή ενός έτους και έξι μηνών έως έξι ετών. Με την ίδια ποινή τιμωρείται όποιος εκδίδει εικονικά τιμολόγια, προκειμένου να καταστήσει δυνατή τη μη απόδοση του ΦΠΑ από τρίτο.

II. Το πρώτο ζήτημα που επιλύθηκε στην απόφαση *Taricco I* ήταν εάν εθνική ρύθμιση στον τομέα της παραγραφής ποινικών αδικημάτων, όπως η προβλεπόμενη στις ανωτέρω διατάξεις των άρθρων 160 και 161 του ιταλικού Ποινικού Κώδικα, η οποία ορίζει ότι η πράξη που διακόπτει (κατ' ουσίαν παρατείνει) την προθεσμία παραγραφής, στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας όσον αφορά εγκλήματα σχετικά με τον ΦΠΑ, επιμηκύνει την προθεσμία παραγραφής μόνο κατά το ένα τέταρτο της αρχικής της διάρκειας (πρακτικά, για 21 ή 18 μήνες, εφόσον η αρχική διάρκεια ήταν επτά ή έξι έτη, αντίστοιχα) είναι συμβατή με το δίκαιο της Ένωσης και, ιδίως, με το άρθρο 325 ΣΛΕΕ, εάν καταλήγει σε ατιμωρησία των υπεύθυνων σε μεγάλο αριθμό περιπτώσεων σοβαρής απάτης περί τον ΦΠΑ (και, συνακόλουθα, σοβαρής απάτης σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων της ΕΕ, δεδομένου ότι ο ΦΠΑ συγκαταλέγεται στους ίδιους πόρους της Ένωσης), λαμβανομένης υπόψη της περιπλοκότητας και της μεγάλης διάρκειας των σχετικών ποινικών διαδικασιών. Το ΔΕΕ έκρινε, όπως αναμενόταν, ότι τέτοια εθνική ρύθμιση αντίκειται στο άρθρο 325 ΣΛΕΕ, ενόψει της συναγόμενης από το άρθρο αυτό και από το άρθρο 4 παρ. 3 ΣΕΕ, σε συνδυασμό με διατάξεις της Οδηγίας 2006/112, υποχρέωσης των κρατών μελών να προβλέπουν και να επιβάλλουν ανάλογες, αποτελεσματικές και αποτρεπτικές κυρώσεις (διοικητικές, ποινικές ή συνδυασμό των δύο) για παραβάσεις του ενωσιακού δικαίου περί ΦΠΑ και, ειδικότερα, ενόψει της απορρέουσας από το άρθρο 2 παρ. 1 της Σύμβασης PIF υποχρέωσης των κρατών μελών να λαμβάνουν τα αναγκαία μέτρα, προκειμένου συμπεριφορά που θίγει τα οικονομικά συμφέροντα της Ένωσης να τιμωρείται με αποτελεσματικές, αναλογικές και αποτρεπτικές ποινικές κυρώσεις, συμπεριλαμβανομένων, τουλάχιστον σε περίπτωση βαρείας απάτης, στερητικών της ελευθερίας ποινών (βλ. *Taricco I*, σκέψεις 36 έως 47). Συμπερασματικά, το ΔΕΕ θεώρησε ότι «[εάν] η εφαρμογή

των επίμαχων εθνικών διατάξεων στον τομέα της διακοπής της προθεσμίας παραγραφής έχει ως αποτέλεσμα πράξεις που συνιστούν βαρεία απάτη να μην τιμωρούνται ποινικώς σε μεγάλο αριθμό υποθέσεων, επειδή τα εγκλήματα αυτά παραγράφονται κατά κανόνα πριν επιβληθεί η νομοθετικώς προβλεπόμενη ποινή με δικαστική απόφαση μη δυνάμενη πλέον να προσβληθεί, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι τα μέτρα που προβλέπει το εθνικό δίκαιο για την καταπολέμηση της απάτης και κάθε άλλης παράνομης δραστηριότητας θίγουσας τα οικονομικά συμφέροντα της Ένωσης, δεν μπορούν να θεωρούνται ως αποτελεσματικά και αποτρεπτικά, αντιθέτως προς τα οριζόμενα στο άρθρο 325, παράγραφος 1, ΣΛΕΕ, το άρθρο 2, παράγραφος 1, της συμβάσεως ΡΙΦ καθώς και την οδηγία 2006/112, ερμηνευόμενη σε συνδυασμό με το άρθρο 4, παράγραφος 3, ΣΕΕ» (βλ. σκέψη 47 της *Taricco I*).²

III. Περαιτέρω, κατόπιν της προαναφερόμενης απάντησής του στο πρώτο ερώτημα, το ΔΕΕ εξέτασε τις συνέπειες μιας τέτοιας ασυμβατότητας επί των σχετικών εκκρεμών ποινικών διαδικασιών, δηλαδή τι θα έπρεπε να κάνει ο εθνικός δικαστής. Στο πλαίσιο αυτό, το Δικαστήριο ερμήνευσε και το άρθρο 49 του Χάρτη ΘΔΕΕ, στηριζόμενο σε σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ. Ειδικότερα, το ΔΕΕ έκρινε τα ακόλουθα (σκέψεις 49 και 52 έως 57 της *Taricco I*):

«49 Σε περίπτωση που το εθνικό δικαστήριο καταλήξει στο συμπέρασμα ότι οι επίμαχες εθνικές διατάξεις δεν ανταποκρίνονται στην απαίτηση του δικαίου της Ένωσης περί αποτελεσματικού και αποτρεπτικού χαρακτήρα των μέτρων καταπολεμήσεως της απάτης στον τομέα του ΦΠΑ, στο συγκεκριμένο δικαστήριο απόκειται να διασφαλίσει την πλήρη αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης, αφήνοντας, εν ανάγκη, ανεφάρμοστες τις εν λόγω διατάξεις [...]. [...]

52 Δυνάμει της αρχής της υπεροχής του δικαίου της Ένωσης, οι διατάξεις του άρθρου 325, παράγραφοι 1 και 2, ΣΛΕΕ έχουν ως αποτέλεσμα, στις

---

² Προκειμένου να αντιμετωπισθεί ένα τέτοιο συστημικό πρόβλημα, η μία λύση, η οποία “υποδεικνύεται” στη σκέψη 41 της *Taricco II*, είναι να παρέμβει ο εθνικός νομοθέτης, ώστε να διασφαλισθεί ότι το εθνικό καθεστώς για την παραγραφή στο ποινικό δίκαιο δεν οδηγεί στην ατιμωρησία μεγάλου αριθμού περιπτώσεων βαρείας απάτης στον τομέα του ΦΠΑ. Η άλλη λύση θα ήταν, βέβαια, να μεταβληθεί η κατάσταση στο επίπεδο της εφαρμογής του νόμου, δηλαδή να διεξάγεται ταχύτερα η ποινική διαδικασία και δίκη, ώστε να μην επέρχεται παραγραφή των αντίστοιχων αδικημάτων, τουλάχιστον σε μεγάλο αριθμό περιπτώσεων αποδιδόμενης σοβαρής απάτης περί τον ΦΠΑ.

σχέσεις τους με το εσωτερικό δίκαιο των κρατών μελών, να καθιστούν αυτοδικαίως ανεφάρμοστη, απλώς και μόνο με τη θέση τους σε ισχύ, κάθε αντίθετη διάταξη της εθνικής νομοθεσίας [...].

53 Επισημαίνεται επίσης ότι, αν το εθνικό δικαστήριο αποφασίσει να αφήσει ανεφάρμοστες τις επίμαχες εθνικές διατάξεις, πρέπει επίσης να μεριμνήσει για τον σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων των ενδιαφερόμενων προσώπων. Ειδικότερα, είναι δυνατό να επιβληθούν στα πρόσωπα αυτά κυρώσεις τις οποίες θα είχαν αποφύγει κατά πάσα πιθανότητα αν είχαν εφαρμοστεί σε αυτά οι εν λόγω διατάξεις του εθνικού δικαίου.

54 Συναφώς, πολλοί ενδιαφερόμενοι που υπέβαλαν παρατηρήσεις ενώπιον του Δικαστηρίου επικαλέσθηκαν το άρθρο 49 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (στο εξής: Χάρτης), το οποίο κατοχυρώνει τις αρχές του διά νόμου καθορισμού και της αναλογικότητας των εγκλημάτων και των ποινών, κατά τις οποίες, μεταξύ άλλων, κανείς δεν μπορεί να καταδικάζεται για πράξη ή παράλειψη η οποία δεν αποτελεί, κατά τη στιγμή της τελέσεώς της, έγκλημα κατά το εθνικό ή το διεθνές δίκαιο.

55 Εντούτοις, υπό την επιφύλαξη της εξακριβώσεως από το εθνικό δικαστήριο, η μη εφαρμογή των επίμαχων εθνικών διατάξεων θα έχει απλώς ως συνέπεια να μη μειώνεται η γενική προθεσμία παραγραφής στο πλαίσιο εκκρεμών ποινικών διαδικασιών [καθώς και] να καθίσταται δυνατή η αποτελεσματική δίωξη των πράξεων που προσάπτονται στους κατηγορουμένους [...]. Συνεπώς, ενδεχόμενη μη εφαρμογή του εθνικού δικαίου δεν θα προσβάλλει τα δικαιώματα των κατηγορουμένων, όπως αυτά κατοχυρώνονται από το άρθρο 49 του Χάρτη. [...]

56 Ειδικότερα, επ' ουδενί προκύπτει ενδεχόμενη καταδίκη των κατηγορουμένων για πράξη ή παράλειψη η οποία κατά τον χρόνο που έλαβε χώρα δεν συνιστούσε ποινικώς κολάσιμη πράξη κατά το εθνικό δίκαιο [...] ούτε η επιβολή κυρώσεως η οποία κατά τον ίδιο χρόνο δεν προβλεπόταν από το δίκαιο αυτό. [...]

57 Η νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σχετικά με το άρθρο 7 της Ευρωπαϊκής Συμβάσεως για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου [...] (στο εξής: ΕΣΔΑ), η οποία κατοχυρώνει τα δικαιώματα που αντιστοιχούν στα δικαιώματα που προβλέπει το άρθρο 49 του Χάρτη, ενισχύουν το συμπέρασμα αυτό. Ειδικότερα, κατά την εν λόγω νομολογία, η επιμήκυνση της προθεσμίας παραγραφής και η άμεση εφαρμογή της δεν συνεπάγονται προσβολή των δικαιωμάτων του άρθρου 7 της εν λόγω συμβάσεως, δεδομένου ότι δεν μπορεί να γίνει δεκτό ότι η διάταξη

αυτή δεν επιτρέπει την επιμήκυνση των προθεσμιών παραγραφής όταν οι αξιόποινες πράξεις δεν έχουν ακόμη παραγραφεί [βλ., υπ' αυτή την έννοια, ΕΔΔΑ, Coëme κ.λπ. κατά Βελγίου, 32492/96, 32547/96, 32548/96, 33209/96 και 33210/96, § 149, CEDH 2000-VII· Scoppola κατά Ιταλίας (n°2), 10249/03, § 110 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία, 17 Σεπτεμβρίου 2009, και ΟΑΟ Neftyanaya Kompaniya Yukos κατά Ρωσίας, 14902/04, § 563, 564 και 570 καθώς και εκεί παρατιθέμενη νομολογία, 20 Σεπτεμβρίου 2011].».

Από τις ανωτέρω σκέψεις του ΔΕΕ συνάγονται τα ακόλουθα: Ο εθνικός δικαστής υποχρεούται να διασφαλίσει την υπεροχή και την πλήρη αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης, αφήνοντας, αν είναι αναγκαίο, ανεφάρμοστες τις διατάξεις του εθνικού δικαίου, που οδηγούν σε παραβίαση των υποχρεώσεων του κράτους μέλους από το ενωσιακό δίκαιο. Παράλληλα, ο εθνικός δικαστής υποχρεούται να μεριμνήσει για το σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων των θιγόμενων (από τη μη εφαρμογή των ασύμβατων με το ενωσιακό δίκαιο εθνικών διατάξεων) προσώπων. Το ΔΕΕ δεν διευκρινίζει σε ποια θεμελιώδη δικαιώματα αναφέρεται, αλλά πρέπει να θεωρηθεί ότι υπονοεί τα θεμελιώδη δικαιώματα που κατοχυρώνονται στο ενωσιακό δίκαιο (και, ιδίως, εκείνα που προστατεύει το άρθρο 49 του Χάρτη ΘΔΕΕ), όχι απλώς αυτά που εγγυάται το εθνικό δίκαιο, δεδομένου ότι, σύμφωνα με τη νομολογία *Åkerberg Fransson* και *Melloni*, το ενωσιακό δίκαιο όχι μόνο δεν υποχρεώνει τον εθνικό δικαστή να σεβαστεί (θεμελιώδη) δικαιώματα ή εγγυήσεις που δεν κατοχυρώνονται στο δίκαιο της Ένωσης, αλλά του το απαγορεύει, εάν κάτι τέτοιο θα οδηγούσε σε παραγνώριση διάταξης του Χάρτη ΘΔΕΕ ή των αρχών της υπεροχής, της ενότητας και της πλήρους αποτελεσματικότητας του ενωσιακού δικαίου³. Στη συνέχεια, το ΔΕΕ ερμηνεύει το άρθρο 49 του Χάρτη, υπό την έννοια ότι δεν απαγορεύει την επιμήκυνση της παραγραφής ποινικού αδικήματος περί τον ΦΠΑ, εάν η αξιόποινη πράξη δεν έχει ακόμα παραγραφεί (βλ. σκέψεις 55-57 της *Taricco I*, καθώς και σκέψη 42 της *Taricco II*, η οποία προσθέτει, όμως, ένα “καταρχήν”, όπως θα εκτεθεί παρακάτω), σημειώνοντας ότι η ερμηνεία αυτή συνάδει προς εκείνη που έχει υιοθετήσει το ΕΔΔΑ στις υποθέσεις *Coëme*, *Scoppola 2* και *Yukos*, όσον αφορά την αντίστοιχη διάταξη του άρθρου 7 παρ. 1 ΕΣΔΑ.

---

³ Βλ. ΔΕΕ μειζ. συνθ. 26.2.2013, *Åkerberg Fransson*, C-617/10, σκέψη 29 και ΔΕΕ μειζ. συνθ. 26.2.2013, C-399/11, *Melloni*, σκέψη 63.

IV. Το σκεπτικό της ως άνω ερμηνευτικής κρίσης του ΔΕΕ αφήνει αρκετά περιθώρια κριτικής, που την καθιστούν ευάλωτη, κυρίως για δύο λόγους. Πρώτον, το ΔΕΕ παρέλειψε να λάβει υπόψη του τη νομολογία του για την παραγραφή, σε σχέση με τις ενωσιακές αρχές της ασφάλειας δικαίου, της σαφήνειας και της προβλεψιμότητας, και να τη συνεκτιμήσει, όσον αφορά το προστατευτικό πεδίο του άρθρου 49 του Χάρτη ή των προαναφερόμενων αρχών του ενωσιακού δικαίου, το οποίο μπορεί και να παρέχει ευρύτερη προστασία έναντι της ΕΣΔΑ, ενόψει της διάταξης του άρθρου 52 παρ. 3 εδαφ. β του Χάρτη. Δεύτερον, παρέλειψε να αναλύσει τις προαναφερόμενες αποφάσεις του ΕΔΔΑ, προκειμένου να εντοπίσει τυχόν κρίσιμα στοιχεία του σκεπτικού τους, που θα μπορούσαν να επηρεάσουν την κρίση του, ενόψει και της διάταξης του άρθρου 52 παρ. 3 εδαφ. α του Χάρτη.

Αναφορικά με το πρώτο σημείο, το ΔΕΕ παρατηρεί παγίως ότι οι προθεσμίες παραγραφής αποβλέπουν γενικά στην εξυπηρέτηση της αρχής της ασφάλειας δικαίου (βλ. λ.χ. ΔΕΕ 13.6.2013, C-671/11 έως C-676/11, *FranceAgriMer*, σκέψη 31), ενώ παράλληλα έχει δεχθεί (βλ. απόφαση 2.6.2016, C-81/15, *Καπνοβιομηχανία Καρέλια*, σκέψη 45, η οποία παραπέμπει στην απόφαση της μείζονας σύνθεσης του ΔΕΕ στην υπόθεση C-288/07, *Isle of Wight Council*) ότι

«[...] τα κράτη μέλη, όταν ασκούν τις αρμοδιότητές τους για την επιλογή των κατάλληλων κυρώσεων κατά τη μεταφορά οδηγίας στο εσωτερικό δίκαιο, πρέπει να τηρούν την αρχή της ασφάλειας δικαίου. Ειδικότερα, η νομοθεσία της Ένωσης πρέπει να είναι σαφής και η εφαρμογή της προβλέψιμη από τους υποκειμένους σε αυτή, η δε επιταγή αυτή της ασφάλειας δικαίου πρέπει να τηρείται με ιδιαίτερη αυστηρότητα, όταν πρόκειται για διατάξεις που μπορούν να έχουν οικονομικές επιπτώσεις, ώστε να μπορούν οι ενδιαφερόμενοι να γνωρίζουν με ακρίβεια την έκταση των υποχρεώσεων που οι διατάξεις αυτές τους επιβάλλουν (απόφαση της 16ης Σεπτεμβρίου 2008, *Isle of Wight Council* κ.λπ., C-288/07, EU:C:2008:505, σκέψη 47 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).»

Η ως άνω επιταγή σαφήνειας και προβλεψιμότητας των κανόνων περί κυρώσεων, ως έκφανση της αρχής της ασφάλειας δικαίου, ισχύει, βέβαια, κατά μείζονα λόγο και ακόμα εντονότερα όταν πρόκειται για εθνικές νομοθετικές διατάξεις που προβλέπουν στερητικές τις ελευθερίας ποινές, για

παραβάσεις του ενωσιακού δικαίου. Συναφώς, στη σκέψη 32 της από 5.5.2011 απόφασής του στις υποθέσεις C-201/10 και C-202/10, *Ze Fu Fleischhandel και Vion Trading* το ΔΕΕ έκρινε ότι

«[...] στο πλαίσιο του κολασμού παρατυπίας προσβάλλουσας τα οικονομικά συμφέροντα της Ενώσεως και επαγόμενης διοικητικό μέτρο όπως η υποχρέωση του επιχειρηματία να αποδώσει αχρεωστήτως καταβληθείσες επιστροφές, η αρχή της ασφαλείας δικαίου απαιτεί μεταξύ άλλων η κατάσταση του ως άνω επιχειρηματία, λαμβανομένων υπόψη των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του έναντι της εθνικής αρχής, να μην μπορεί να τίθεται επ' αόριστον εν αμφιβόλω [...] και ότι, συνακόλουθα, όσον αφορά τον κολασμό μιας τέτοιας παρατυπίας, πρέπει να εφαρμόζεται προθεσμία παραγραφής, η οποία, προς εκπλήρωση της συνιστάμενης στο να κατοχυρώνεται η ασφάλεια δικαίου αποστολής της, πρέπει να ορίζεται εκ των προτέρων [...]».

Τούτων έπεται ότι οι οριζόμενες στο ενωσιακό ή στο εθνικό δίκαιο προθεσμίες παραγραφής, για την απόδοση παραβάσεων κανόνων της νομοθεσίας της ΕΕ και για την επιβολή των κατάλληλων κυρώσεων, προκειμένου να είναι συμβατές με τη θεμελιώδη ενωσιακή αρχή της ασφαλείας δικαίου και τις εξειδικεύουσες αυτήν αρχές της σαφήνειας και της προβλεψιμότητας, πρέπει να ορίζονται εκ των προτέρων, κατά τρόπο σαφή, και η διάρκειά τους να είναι επαρκώς προβλέψιμη από τους ενδιαφερόμενους. Αυτό σημαίνει ότι, τουλάχιστον καταρχήν, δεν χωρεί εκ των υστέρων/αναδρομικά επιμήκυνση (δια νόμου ή δια δικαστικής απόφασης) του προβλεπόμενου για τέτοιες παραβάσεις χρόνου παραγραφής, ο οποίος έχει αρχίσει να τρέχει χωρίς να έχει λήξει (πρβλ. ΣτΕ 1738/2017 Ολομ. και ΣτΕ Β' Τμ. 888/2016 επταμ.), η απαγόρευση δε αυτή ισχύει κατά μείζονα λόγο για τον καταλογισμό ποινικών αδικημάτων και κυρώσεων. Ωστόσο, η *Taricco I* παρέβλεψε τα ανωτέρω, αφού ουδόλως αναφέρεται στην αρχή της ασφαλείας δικαίου στις συναφείς αρχές της σαφήνειας και της προβλεψιμότητας και στην επιρροή τους στη μεταβολή επί το δυσμενέστερο για τον κατηγορούμενο των κανόνων περί παραγραφής, αλλά ερμήνευσε το άρθρο 49 του Χάρτη υπό το (κάπως θολό) πρίσμα της νομολογίας του ΕΔΔΑ για το άρθρο 7 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, την οποία επικαλέσθηκε χωρίς ανάλυση και επαρκή προβληματισμό. Η πρώτη (και βασική) απόφαση του ΕΔΔΑ στην οποία παραπέμπει η σκέψη 57 της *Taricco I* είναι η *Coëme κατά Βελγίου* του έτους 2000. Στην υπόθεση

αυτή το ΕΔΔΑ, αφού σημείωσε ότι η παραγραφή εξυπηρετεί, ιδίως, σκοπούς αναγόμενους στην αρχή της ασφάλειας του δικαίου και της σταθερότητας των νομικών καταστάσεων καθώς και στην ανάγκη προστασίας του δικαιώματος άμυνας, που μπορεί να υπονομευθεί λόγω της παρόδου μακρού χρόνου και της συναφούς απώλειας αποδεικτικών στοιχείων (σκέψη 146) καθώς και ότι οι διατάξεις περί παραγραφής θεωρούνται στο Βέλγιο ως διατάξεις διαδικαστικού/δικονομικού χαρακτήρα (σκέψη 148), έκρινε ότι η άμεση εφαρμογή νόμου που επιμηκύνει την προθεσμία παραγραφής ποινικού αδικήματος δεν παραβιάζει το άρθρο 7 ΕΣΔΑ, το οποίο δεν απαγορεύει παράταση της προθεσμίας παραγραφής μέσω της άμεσης εφαρμογής δικονομικού νόμου, εφόσον τα σχετικά αδικήματα δεν έχουν υποπέσει σε παραγραφή (σκέψη 149). Ωστόσο, η ανωτέρω κρίση του ΕΔΔΑ δεν χαρακτηρίζεται από επαρκή σαφήνεια, διότι φαίνεται να δέχεται ότι, κατά την έννοια του άρθρου 7 ΕΣΔΑ, χωρεί αναδρομική επιμήκυνση της παραγραφής, εφόσον αυτή θεωρείται ως τμήμα του δικονομικού/διαδικαστικού δικαίου στο εμπλεκόμενο κράτος μέλος και, συνεπώς, αφήνει ανοικτό το ενδεχόμενο αντίθετης ερμηνευτικής εκδοχής, σε περίπτωση στην οποία η παραγραφή αντιμετωπίζεται ως θεσμός του ουσιαστικού δικαίου στο οικείο κράτος. Εξάλλου, μια τέτοια προσέγγιση, που εξαρτά την έννοια και το πεδίο προστασίας του άρθρου 7 της ΕΣΔΑ από την κατηγοριοποίηση/τυποποίηση (ως διαδικαστικών ή ουσιαστικών) των διατάξεων περί παραγραφής στο αντίστοιχο εθνικό δίκαιο⁴, φαίνεται ασύμβατη με την αρχή της αυτόνομης ερμηνείας της ΕΣΔΑ και την ανάγκη ενιαίας ερμηνείας και εφαρμογής της στα κράτη μέλη, στο μέτρο που δεν λαμβάνει θέση επί του ζητήματος εάν οι διατάξεις περί παραγραφής συναρτώνται σε τέτοιο βαθμό με το νόμιμο καθορισμό και καταλογισμό των αδικημάτων και των ποινών, ώστε να εμπíπτουν, ως ουσιαστικές ρυθμίσεις ποινικού δικαίου, στο πεδίο εφαρμογής

---

⁴ Στην υποσημείωση 13 των προτάσεων του Γενικού Εισαγγελέα Βοτ στην υπόθεση *Taricco II* παρατηρείται σχετικά ότι «Στο Βασίλειο του Βελγίου, στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας και στη Γαλλική Δημοκρατία οι κανόνες περί παραγραφής χαρακτηρίζονται δικονομικοί. Σε άλλα κράτη μέλη, όπως στην Ελληνική Δημοκρατία, στο Βασίλειο της Ισπανίας, στη Δημοκρατία της Λετονίας ή ακόμη στη Ρουμανία και στο Βασίλειο της Σουηδίας, οι κανόνες αυτοί εμπíπτουν, όπως και στην ιταλική έννομη τάξη, στο ουσιαστικό ποινικό δίκαιο. Στη Δημοκρατία της Πολωνίας και στην Πορτογαλική Δημοκρατία, οι κανόνες περί παραγραφής έχουν τόσο ουσιαστικό όσο και δικονομικό χαρακτήρα.».

του άρθρου 7 παρ. 1 της ΕΣΔΑ, κατά την αυτόνομη έννοια αυτού⁵. Επιπλέον, η προαναφερόμενη κρίση του ΕΔΔΑ, δεν φαίνεται να έχει επαρκή συνοχή προς την παράλληλη παραδοχή του ότι ο θεσμός της παραγραφής αποβλέπει κυρίως στην εξυπηρέτηση της ασφάλειας δικαίου και της σταθερότητας των νομικών καταστάσεων, δηλαδή αγαθών που πλήττονται εμφανώς και εντόνως από την αναδρομική μεταβολή επί το δυσμενέστερο των διατάξεων περί παραγραφής στο ποινικό δίκαιο.

Περαιτέρω, οι λοιπές αποφάσεις του ΕΔΔΑ στις οποίες αναφέρεται η σκέψη 57 της *Taricco I* δεν μπορούν να συμβάλουν ουσιωδώς στη στήριξη της υιοθετηθείσας από την εν λόγω απόφαση του ΔΕΕ ερμηνείας του άρθρου 49 του Χάρτη, διότι (α) η *Scorolla 2* δεν αφορούσε σε νομοθετικές διατάξεις περί παραγραφής (το ίδιο ισχύει και για τις αποφάσεις στις οποίες παραπέμπει η σκέψη 110 αυτής, με εξαίρεση την *Coëme*) και (β) οι σκέψεις 563 έως 575 της *Yukos* αφορούν σε περίπτωση μεταβολής της νομολογίας του Συνταγματικού Δικαστηρίου της Ρωσίας σχετικά με την ερμηνεία κανόνα περί παραγραφής, ο οποίος ήταν τμήμα του ουσιαστικού (φορολογικού) δικαίου, και το ΕΔΔΑ, αφού επικαλέσθηκε το άρθρο 7 παρ. 1 της ΕΣΔΑ και τις αρχές της σαφήνειας και της προβλεψιμότητας (ως ποιοτικές απαιτήσεις του νόμου βάσει του οποίου επιβάλλεται κρατικό μέτρο επέμβασης σε προστατευόμενο από την ΕΣΔΑ δικαίωμα), διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 1 του ΠΠΠ ΕΣΔΑ σε σχέση με την επιβολή, με διοικητική πράξη, “ποινικών” (κατά την αυτόνομη έννοια της ΕΣΔΑ) προστίμων, για παραβάσεις της φορολογικής νομοθεσίας.⁶ Αντίθετα, μάλιστα, από τις προαναφερόμενες σκέψεις της απόφασης *Yukos* προκύπτει αβίαστα ότι οι αρχές της σαφήνειας και της προβλεψιμότητας διέπουν και την εφαρμογή των διατάξεων περί παραγραφής “ποινικών” υποθέσεων και ότι οι αρχές αυτές ενδέχεται να παραβιάζονται σε περίπτωση

---

⁵ Πρβλ. ΕΔΔΑ ευρ. συνθ. 17.9.2009, *Scorrola κατά Ιταλίας* (n°2), 10249/03, σκέψεις 110-113.

⁶ Στις προτάσεις του στην υπόθεση *Taricco II*, ο Γενικός Εισαγγελέας Βοτ αναφέρθηκε επίσης στις αποφάσεις του ΕΔΔΑ *Alíkaj και άλλοι κατά Ιταλίας* και *Cestaro κατά Ιταλίας*, με τις οποίες, αφού συνεκτιμήθηκε το νομοθετικό πλαίσιο περί παραγραφής των άρθρων 157 έως 161 του ιταλικού Ποινικού Κώδικα, διαπιστώθηκε παραβίαση της απορρέουσας από τα άρθρα 2 και 3 της ΕΣΔΑ θετικής υποχρέωσης του κράτους να διώκει και να τιμωρεί τις πράξεις που προσβάλλουν την ανθρωπίνη ζωή ή αξιοπρέπεια. Οι αποφάσεις αυτές, τις οποίες, άλλωστε, δεν επικαλέσθηκε το ΔΕΕ, δεν μπορούν επίσης να στηρίξουν την γενόμενη στην *Taricco I* ερμηνεία του άρθρου 49 του Χάρτη, προεχόντως διότι αφορούν στο ειδικό πλαίσιο των θετικών υποχρεώσεων του κράτους κατά τα άρθρα 2 και 3 της ΕΣΔΑ, τα οποία εγγυώνται τα πρωταρχικής και ζωτικής σημασίας αγαθά της ανθρωπίνης ζωής και αξιοπρέπειας.

μεταστροφής της νομολογίας, όσον αφορά την ερμηνεία και την εφαρμογή των διατάξεων περί παραγραφής, εάν η τοιαύτη μεταβολή οδηγεί σε επιμήκυνση της παραγραφής, ώστε να επιτρέπει τη θεμελίωση “ποινικής” ευθύνης για τις αποδιδόμενες παραβάσεις. Αν αυτό ισχύει για μεταβολή της νομολογίας περί παραγραφής στο πεδίο των διοικητικών “ποινών”, πρέπει να ισχύει πολύ περισσότερο για περιπτώσεις επιμήκυνσης, δια νόμου ή δια δικαστικής απόφασης, της παραγραφής που τρέχει και δεν έχει λήξει, στις *stricto sensu* ποινικές διαδικασίες/υποθέσεις. Είναι, μάλιστα, χαρακτηριστικό ότι στην *Taricco II* (σκέψη 55), το ΔΕΕ επικαλέσθηκε τις σκέψεις 567 – 570 της ίδιας απόφασης *Yukos*, στο πλαίσιο της εξέτασης των αρχών της σαφήνειας και της προβλεψιμότητας, ως εκφάνσεων της αρχής της νομιμότητας των αδικημάτων και των ποινών, σε σχέση με την παραγραφή, προκειμένου να αποδεχθεί τον αντίστοιχο προβληματισμό του Ιταλικού Συνταγματικού Δικαστηρίου και να μετριάσει την εμβέλεια του διατακτικού της *Taricco I*.

Συμπερασματικά, η *Taricco I* πάσχει από δύο απόψεις. Πρώτον, παρέβλεψε την αρχή της ασφάλειας δικαίου και τις συναφείς αρχές της σαφήνειας και της προβλεψιμότητας, που τόση σημασία έχουν γενικά, στο πλαίσιο των περιορισμών και της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, αλλά ακόμα περισσότερο ειδικά, στο πεδίο του ποινικού δικαίου. Δεύτερον, στηρίχθηκε σε μεγάλο βαθμό σε παλαιά απόφαση του ΕΔΔΑ (*Coëme*), η οποία, αφενός, στερείται επαρκούς σαφήνειας και συνοχής (προεχόντως λόγω της βαρύτητας που αποδίδει στο χαρακτηρισμό των εθνικών διατάξεων περί παραγραφής ως δικονομικών στο οικείο κράτος μέλος) και, αφετέρου, φαίνεται να μην συνάδει προς (και να έχει ξεπεραστεί από) την πρόσφατη νομολογία του ΕΔΔΑ για τις επιταγές περί σαφήνειας και προβλέψιμης εφαρμογής των εθνικών κανόνων παραγραφής στις “ποινικές” υποθέσεις.

V. Οι ως άνω ατέλειες της *Taricco I* ήταν αρκετά σημαντικές για να την αφήσουν στο απυρόβλητο έναντι του Ιταλού δικαστή. Δεν είναι, λοιπόν, αφύσικο που ο διάλογος μεταξύ της ιταλικής δικαιοσύνης και του ΔΕΕ, όσον αφορά το δεύτερο των ανωτέρω ζητημάτων που έκρινε η *Taricco I*, δηλαδή εκείνο της υποχρέωσης του εθνικού δικαστή να αφήσει ανεφάρμοστες τις ασύμβατες προς το ενωσιακό δίκαιο διατάξεις του Ποινικού Κώδικα περί

παραγραφής των αδικημάτων σχετικά με βαρεία απάτη περί τον ΦΠΑ, δεν έληξε με την εν λόγω απόφαση του ΔΕΕ, αλλά συνεχίστηκε, αυτή τη φορά σε ανώτατο επίπεδο, δεδομένου ότι επιλήφθηκε του ζητήματος το Συνταγματικό Δικαστήριο της Ιταλίας (στο εξής, ΙΣΔ). Με τη διάταξη του 24/2017, το ΙΣΔ υπέβαλε στο ΔΕΕ προδικαστικά ερωτήματα, με τα οποία επιδίωξε να αποσαφηνισθεί (και κατ' ουσίαν να αρθεί) η παραπάνω υποχρέωση των ιταλικών δικαστηρίων, ενόψει της κατοχυρωμένης στο Ιταλικό Σύνταγμα αρχής της νομιμότητας των αδικημάτων και των ποινών (*nullum crimen, nulla poena sine lege*), η οποία επιτάσσει, μεταξύ άλλων, οι κανόνες του ποινικού δικαίου να ορίζονται με σαφήνεια και να μην έχουν αναδρομική ισχύ, αλλά να ισχύουν κατά το χρόνο τέλεσης της παράβασης, επιταγή που καλύπτει και τον καθορισμό του χρόνου παραγραφής των αδικημάτων. Ειδικότερα, το ΙΣΔ ζήτησε από το ΔΕΕ να διευκρινίσει εάν το άρθρο 325 ΣΛΕΕ, όπως ερμηνεύθηκε στην *Taricco I*, υποχρεώνει τα εθνικά δικαστήρια να μην εφαρμόζουν τους επίμαχους κανόνες περί παραγραφής, έστω κι αν (α) οι κανόνες αυτοί, στην έννομη τάξη του οικείου κράτους μέλους, εμπίπτουν στο ουσιαστικό ποινικό δίκαιο και, κατ' ακολουθίαν, στο πεδίο εφαρμογής της αρχής της νομιμότητας των αδικημάτων και των ποινών, (β) η συνδρομή της επίμαχης υποχρέωσης εξαρτάται από προϋπόθεση («μεγάλο αριθμό περιπτώσεων βαρείας απάτης») που δεν είναι αρκούντως ορισμένη και (γ) η υποχρέωση αυτή αντιβαίνει στις υπέρτατες αρχές της ιταλικής συνταγματικής τάξης ή στα αναπαλλοτρίωτα δικαιώματα του ανθρώπου, όπως αυτά αναγνωρίζονται στο ιταλικό Σύνταγμα. Συναφώς, το ΙΣΔ παρατήρησε ότι με την *Taricco I*, το ΔΕΕ αποφάνθηκε επί του ζητήματος κατά πόσον ο κανόνας που διατυπώθηκε με την απόφαση αυτή είναι συμβατός με το άρθρο 49 του Χάρτη ΘΔΕΕ, μόνον όσον αφορά την αρχή της μη αναδρομικότητας, χωρίς να εξετάσει την έτερη πτυχή της αρχής «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο», ήτοι την απαίτηση να ρυθμίζεται το καθεστώς των ποινικών κυρώσεων με επαρκή ακρίβεια, μολονότι πρόκειται για απαίτηση που περιλαμβάνεται στις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, καθώς επίσης και στο σύστημα προστασίας της ΕΣΔΑ, και η οποία, κατά συνέπεια, συνιστά γενική αρχή του δικαίου της Ένωσης. Επιπλέον, το ΙΣΔ επικαλέσθηκε το άρθρο 53 του Χάρτη ΘΔΕΕ και το άρθρο 4 παρ. 2 ΣΕΕ και σημείωσε ότι, στην περίπτωση που το ΔΕΕ ενέμενε στη δοθείσα από την *Taricco I* ερμηνεία του

άρθρου 325 ΣΛΕΕ, τότε θα μπορούσε, κατ' εφαρμογή της θεωρίας των τιθέμενων από το Σύνταγμα ορίων ("counter-limits" doctrine), να κηρύξει τον εθνικό νόμο περί κυρώσεως της Συνθήκης της Λισσαβώνας, στο μέτρο που κυρώνει και θέτει σε εφαρμογή το άρθρο 325 ΣΛΕΕ, αντίθετο προς τις υπέρτατες αρχές της συνταγματικής τάξης της Ιταλικής Δημοκρατίας, στις οποίες συγκαταλέγεται η αρχή *nullum crimen, nulla poena sine lege*, απαλλάσσοντας τα εθνικά δικαστήρια από την υποχρέωση να συμμορφώνονται προς την απόφαση *Taricco I*. Υπενθυμίζεται ότι τέτοια κίνηση "ανυπακοής/αντίστασης" προς απόφαση του ΔΕΕ έκανε πρόσφατα το Ανώτατο Δικαστήριο της Δανίας (κατ' επίκληση, μεταξύ άλλων, της συνταγματικής αρχής της ασφάλειας δικαίου), με την από 6.12.2016 απόφασή του, στην υπόθεση *Dansk Industri/Ajos*, κατόπιν της από 19.4.2016 απόφασης της μείζονας σύνθεσης του ΔΕΕ στην υπόθεση C-441/14, *Dansk Industri*⁷.

VI. Ενόψει των προηγούμενων, ο προβληματισμός για το ΔΕΕ νομίζω ότι ήταν όχι τόσο εάν αλλά πώς θα υπαναχωρούσε από την *Taricco I*, με τις μικρότερες δυνατές απώλειες για τη σταθερότητα και τη συνοχή της νομολογίας του και για το κύρος του. Το ΔΕΕ, φυσιολογικά, επέλεξε να αποφύγει το δύσβατο (και κατά βάση αχαρτογράφητο, όσον αφορά τα θεμελιώδη δικαιώματα) μονοπάτι του σεβασμού της εθνικής/συνταγματικής ταυτότητας της Ιταλίας (άρθρ. 4 παρ. 2 ΣΕΕ) και προτίμησε να ενστερνισθεί τον προβληματισμό του ΙΣΔ για τις αρχές της σαφήνειας, της προβλεψιμότητας και της μη αναδρομικότητας, ως πτυχές του εθνικού κανόνα *nullum crimen, nulla poena sine lege*, απορρίπτοντας κατ' ουσίαν τις προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα Βοτ. Συγκεκριμένα, το ΔΕΕ υιοθέτησε το ακόλουθο σκεπτικό (σκέψεις 41 – 62 της *Taricco II*):

«41 Εναπόκειται, καταρχάς, στον εθνικό νομοθέτη να προβλέψει κανόνες περί παραγραφής παρέχοντας τη δυνατότητα εκπληρώσεως των υποχρεώσεων που απορρέουν από το άρθρο 325 ΣΛΕΕ, υπό το πρίσμα των εκτιμήσεων που παραθέτει το Δικαστήριο στη σκέψη 58 της αποφάσεως *Taricco*. Συγκεκριμένα, στον νομοθέτη αυτόν εναπόκειται να

⁷ Βλ. σχετικά M.R. Madsen & H.P. Olsen, "L' arrêt *Ajos*: une rébellion danoise?", RTDEur 2017, σελ. 111-113.

διασφαλίσει ότι το εθνικό καθεστώς για την παραγραφή στο ποινικό δίκαιο δεν θα οδηγήσει στην ατιμωρησία μεγάλου αριθμού περιπτώσεων σοβαρής απάτης στον τομέα του ΦΠΑ ή δεν θα είναι, για τους κατηγορούμενους, πιο αυστηρό στις περιπτώσεις απάτης σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων του οικείου κράτους μέλους από ό,τι στις περιπτώσεις απάτης σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης.

- 42 Συναφώς, πρέπει να υπομνησθεί ότι το γεγονός ότι ο εθνικός νομοθέτης επιμηκύνει την προθεσμία παραγραφής με άμεση εφαρμογή της επιμηκύνσεως αυτής, ακόμη και για αξιόποινες πράξεις που δεν έχουν ακόμη παραγραφεί, δεν συνεπάγεται, καταρχήν, παραβίαση της αρχής «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο» (βλ., συναφώς, απόφαση Taricco, σκέψη 57 και παρατιθέμενη στη σκέψη αυτή νομολογία του [ΕΔΔΑ]).
- 43 Πάντως, πρέπει να προστεθεί ότι ο τομέας της προστασίας των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης μέσω της επιβολής ποινικών κυρώσεων αποτελεί αντικείμενο συντρέχουσας αρμοδιότητας της Ένωσης και των κρατών μελών, υπό την έννοια του άρθρου 4, παράγραφος 2, ΣΛΕΕ.
- 44 Εν προκειμένω, κατά τον χρόνο των πραγματικών περιστατικών της κύριας δίκης, το εφαρμοστέο στα εγκλήματα σχετικά με τον ΦΠΑ καθεστώς παραγραφής δεν είχε αποτελέσει αντικείμενο εναρμονίσεως από τον νομοθέτη της Ένωσης, η οποία έλαβε στο μεταξύ, μερικώς, χώρα το πρώτον με την έκδοση της οδηγίας (ΕΕ) 2017/1371 [...], σχετικά με την καταπολέμηση, μέσω του ποινικού δικαίου, της απάτης εις βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης (ΕΕ 2017, L 198, σ. 29).
- 45 Η Ιταλική Δημοκρατία ήταν, συνεπώς, ελεύθερη, κατά τον χρόνο εκείνο, να προβλέψει ότι, στην έννομη τάξη της, το καθεστώς αυτό εμπίπτει, όπως και οι κανόνες περί ορισμού των εγκλημάτων και καθορισμού των ποινών, στο ουσιαστικό ποινικό δίκαιο και, ως εκ τούτου, υπάγεται, όπως και οι τελευταίοι αυτοί κανόνες, στην αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο».
- 46 Από την πλευρά τους, τα αρμόδια εθνικά δικαστήρια, όταν αποφασίζουν, στο πλαίσιο εκκρεμών διαδικασιών, να αφήσουν ανεφάρμοστες τις επίμαχες διατάξεις του ποινικού κώδικα, είναι υποχρεωμένα να μεριμνήσουν για τον σεβασμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων των

- προσώπων που κατηγορούνται ότι διέπραξαν ποινικό αδίκημα (βλ., συναφώς, απόφαση Taricco, σκέψη 53).
- 47 Συναφώς, οι εθνικές αρχές και τα εθνικά δικαστήρια δύνανται να εφαρμόζουν εθνικά πρότυπα προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων, υπό τον όρον ότι η εφαρμογή αυτή δεν διακυβεύει το επίπεδο προστασίας που προβλέπει ο Χάρτης, όπως ερμηνεύεται από το Δικαστήριο, ούτε την υπεροχή, την ενότητα ή την αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης (απόφαση της 26ης Φεβρουαρίου 2013, Åkerberg Fransson, C-617/10, EU:C:2013:105, σκέψη 29 και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 48 Ειδικότερα, όσον αφορά την επιβολή ποινικών κυρώσεων, τα αρμόδια εθνικά δικαστήρια οφείλουν να βεβαιώνονται ότι διασφαλίζονται τα δικαιώματα των κατηγορουμένων που απορρέουν από την αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο».
- 49 Εν προκειμένω, κατά το αιτούν δικαστήριο, τα δικαιώματα αυτά θα προσβάλλονταν σε περίπτωση μη εφαρμογής των επίμαχων διατάξεων του ποινικού κώδικα, στο πλαίσιο των εκκρεμών ενώπιόν του διαδικασιών, καθόσον, αφενός, οι ενδιαφερόμενοι δεν μπορούσαν ευλόγως να προβλέψουν, πριν από την έκδοση της αποφάσεως Taricco, ότι το άρθρο 325 ΣΛΕΕ θα επέβαλλε στον εθνικό δικαστή να αφήσει, υπό τις αναφερόμενες στην απόφαση αυτή προϋποθέσεις, ανεφάρμοστες τις εν λόγω διατάξεις.
- 50 Αφετέρου, κατά το δικαστήριο αυτό, ο εθνικός δικαστής δεν θα μπορούσε να ορίσει το συγκεκριμένο περιεχόμενο των προϋποθέσεων υπό τις οποίες θα όφειλε να αφήσει ανεφάρμοστες τις διατάξεις αυτές, ήτοι στην περίπτωση κατά την οποία θα εμπόδιζαν την επιβολή κυρώσεων αποτελεσματικού και αποτρεπτικού χαρακτήρα σε μεγάλο αριθμό περιπτώσεων σοβαρής απάτης, χωρίς να υπερβεί τα όρια που θέτει στο περιθώριο εκτιμήσεώς του η αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο».
- 51 Συναφώς, πρέπει να υπομνησθεί η σημαντική θέση που κατέχει, τόσο στην έννομη τάξη της Ένωσης όσο και στις εθνικές έννομες τάξεις, η αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο», με τις απαιτήσεις της όσον αφορά την προβλεψιμότητα, τη σαφήνεια και τη μη αναδρομικότητα της εφαρμοστέας ποινικής νομοθεσίας.
- 52 Η αρχή αυτή, όπως καθιερώνεται με το άρθρο 49 του Χάρτη, δεσμεύει τα κράτη μέλη όταν εφαρμόζουν το δίκαιο της Ένωσης, σύμφωνα με το

άρθρο 51, παράγραφος 1, του Χάρτη, όπως συμβαίνει όταν προβλέπουν, στο πλαίσιο των υποχρεώσεων που τους επιβάλλει το άρθρο 325 ΣΛΕΕ, την επιβολή ποινικών κυρώσεων για τα εγκλήματα σχετικά με τον ΦΠΑ. Κατά συνέπεια, η υποχρέωση διασφάλισης αποτελεσματικής εισπράξεως των ιδίων πόρων της Ένωσης δεν μπορεί να αντιστρατεύεται την εν λόγω αρχή [...].

- 53 Εξάλλου, η αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο» περιλαμβάνεται στις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών (βλ., όσον αφορά την αρχή της μη αναδρομικότητας του ποινικού νόμου, αποφάσεις της 13ης Νοεμβρίου 1990, Fedesa κ.λπ., C-331/88, EU:C:1990:391, σκέψη 42, καθώς και της 7ης Ιανουαρίου 2004, X, C-60/02, EU:C:2004:10, σκέψη 63) και καθιερώθηκε με διάφορες διεθνείς συνθήκες, μεταξύ άλλων με το άρθρο 7, παράγραφος 1, της ΕΣΔΑ [...].
- 54 Από τις επεξηγήσεις σχετικά με τον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (ΕΕ 2007, C 303, σ. 17) προκύπτει ότι, σύμφωνα με το άρθρο 52, παράγραφος 3, του Χάρτη, το δικαίωμα που διασφαλίζεται με το άρθρο 49 του Χάρτη έχει την ίδια έννοια και εμβέλεια με το δικαίωμα που διασφαλίζεται με την ΕΣΔΑ.
- 55 Όσον αφορά τις απαιτήσεις που απορρέουν από την αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο», πρέπει να επισημανθεί, πρώτον, ότι το [ΕΔΔΑ] έχει κρίνει, σχετικά με το άρθρο 7, παράγραφος 1, της ΕΣΔΑ, ότι, δυνάμει της αρχής αυτής, οι ποινικές διατάξεις πρέπει να πληρούν ορισμένες απαιτήσεις προσβασιμότητας και προβλεψιμότητας όσον αφορά τόσο τον ορισμό του εγκλήματος όσο και τον καθορισμό της ποινής (βλ. αποφάσεις του ΕΔΔΑ της 15ης Νοεμβρίου 1996, *Cantoni κατά Γαλλίας*, [...] § 29, της 7ης Φεβρουαρίου 2002, *E.K. κατά Τουρκίας*, [...] § 51, της 29ης Μαρτίου 2006, *Achour κατά Γαλλίας*, [...] § 41, και της 20ής Σεπτεμβρίου 2011, *ΟΑΟ Neftyanaya Kompaniya Yukos κατά Ρωσίας*, [...] § 567 έως 570).
- 56 Δεύτερον, πρέπει να υπογραμμιστεί ότι η απαίτηση σαφούς νομοθετικής προβλέψεως, η οποία είναι συμφυής με την αρχή αυτή, συνεπάγεται ότι ο νόμος πρέπει να καθορίζει σαφώς τις αξιόποινες πράξεις και τις ποινές με τις οποίες τιμωρούνται οι πράξεις αυτές. Η προϋπόθεση αυτή πληρούται όταν ο πολίτης έχει τη δυνατότητα να γνωρίζει, με βάση το γράμμα της οικείας διατάξεως και, εν ανάγκη, με τη βοήθεια της ερμηνείας που δίδεται στη διάταξη αυτή από τα δικαστήρια, ποιες πράξεις και παραλείψεις

συνεπάγονται την ποινική ευθύνη του (βλ., συναφώς, απόφαση της 28ης Μαρτίου 2017, Rosneft, C-72/15, EU:C:2017:236, σκέψη 162).

- 57 Τρίτον, η αρχή της μη αναδρομικότητας του ποινικού νόμου αποκλείει, μεταξύ άλλων, τη δυνατότητα του δικαστή, κατά τη διάρκεια ποινικής διαδικασίας, είτε να επιβάλλει ποινικές κυρώσεις σε συμπεριφορά που δεν απαγορεύεται από εθνικό κανόνα θεσπισθέντα πριν από την τέλεση του εγκλήματος το οποίο αφορά η κατηγορία είτε να επιτείνει το καθεστώς ποινικής ευθύνης αυτών κατά των οποίων στρέφεται μια τέτοια διαδικασία (βλ., κατ' αναλογία, απόφαση της 8ης Νοεμβρίου 2016, Ognjanov, C-554/14, EU:C:2016:835, σκέψεις 62 έως 64 καθώς και εκεί παρατιθέμενη νομολογία).
- 58 Συναφώς, όπως διαπιστώθηκε με τη σκέψη 45 της παρούσας αποφάσεως, οι απαιτήσεις της προβλεψιμότητας, της σαφήνειας και της μη αναδρομικότητας που είναι εγγενείς στην αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο» εφαρμόζονται, στο πλαίσιο της ιταλικής έννομης τάξεως, και στο καθεστώς παραγραφής των εγκλημάτων σχετικά με τον ΦΠΑ.
- 59 Εντεύθεν συνάγεται, αφενός, ότι εναπόκειται στο εθνικό δικαστήριο να εξακριβώσει κατά πόσον η απαιτούμενη σύμφωνα με τη σκέψη 58 της αποφάσεως Taricco διαπίστωση, σύμφωνα με την οποία οι επίμαχες διατάξεις του ποινικού κώδικα αποκλείουν την επιβολή ποινικών κυρώσεων αποτελεσματικού και αποτρεπτικού χαρακτήρα σε μεγάλο αριθμό περιπτώσεων σοβαρής απάτης σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης, δημιουργεί κατάσταση αβεβαιότητας στην ιταλική έννομη τάξη, όσον αφορά τον καθορισμό του εφαρμοστέου καθεστώτος παραγραφής, παραβιάζοντας την αρχή της σαφούς νομοθετικής προβλέψεως. Αν πράγματι συμβαίνει αυτό, το εθνικό δικαστήριο δεν υποχρεούται να αφήσει ανεφάρμοστες τις επίμαχες διατάξεις του ποινικού κώδικα.
- 60 Αφετέρου, οι μνημονευόμενες στη σκέψη 58 της παρούσας αποφάσεως απαιτήσεις αποκλείουν, στις διαδικασίες που αφορούν πρόσωπα που κατηγορούνται ότι διέπραξαν εγκλήματα σχετικά με τον ΦΠΑ πριν από την έκδοση της αποφάσεως Taricco, τη δυνατότητα του εθνικού δικαστηρίου να αφήσει ανεφάρμοστες τις επίμαχες διατάξεις του ποινικού κώδικα. Συγκεκριμένα, το Δικαστήριο έχει υπογραμμίσει, με τη σκέψη 53 της εν λόγω αποφάσεως, ότι στα πρόσωπα αυτά είναι δυνατόν να επιβληθούν, λόγω της μη εφαρμογής των διατάξεων αυτών, κυρώσεις τις

οποίες θα είχαν αποφύγει κατά πάσα πιθανότητα αν είχαν εφαρμοστεί οι εν λόγω διατάξεις. Συνεπώς, τα εν λόγω πρόσωπα θα μπορούσαν να υπαχθούν αναδρομικώς σε προϋποθέσεις θεμελιώσεως ποινικής ευθύνης αυστηρότερες από αυτές που ίσχυαν κατά τον χρόνο τελέσεως του εγκλήματος.

61 Επομένως, αν το εθνικό δικαστήριο καταλήξει ότι η υποχρέωση να αφήσει ανεφάρμοστες τις επίμαχες διατάξεις του ποινικού κώδικα προσκρούει στην αρχή «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο», δεν θα υποχρεούται να συμμορφωθεί προς την υποχρέωση αυτή, ακόμη και αν η τήρησή της θα επέτρεπε να αποφευχθεί κατάσταση εσωτερικού δικαίου μη συνάδουσα προς το δίκαιο της Ένωσης (βλ., κατ' αναλογία, απόφαση της 10ης Ιουλίου 2014, *Impresa Pizzarotti*, C-213/13, EU:C:2014:2067, σκέψεις 58 και 59). Στην περίπτωση αυτή εναπόκειται στον εθνικό νομοθέτη να λάβει τα αναγκαία μέτρα, όπως διαπιστώθηκε με τις σκέψεις 41 και 42 της παρούσας αποφάσεως.

62 Βάσει των προεκτεθέντων, στο πρώτο και στο δεύτερο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το άρθρο 325, παράγραφοι 1 και 2, ΣΛΕΕ έχει την έννοια ότι επιβάλλει στον εθνικό δικαστή να μην εφαρμόσει, στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας που αφορά εγκλήματα σχετικά με τον ΦΠΑ, εθνικές διατάξεις περί παραγραφής που εμπίπτουν στο εθνικό ουσιαστικό δίκαιο και εμποδίζουν την επιβολή ποινικών κυρώσεων αποτελεσματικού και αποτρεπτικού χαρακτήρα σε μεγάλο αριθμό περιπτώσεων σοβαρής απάτης σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης ή προβλέπουν βραχύτερες προθεσμίες παραγραφής για τις περιπτώσεις σοβαρής απάτης σε βάρος των εν λόγω συμφερόντων σε σχέση με τις περιπτώσεις απάτης σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων του οικείου κράτους μέλους, εκτός αν μια τέτοια μη εφαρμογή συνεπάγεται παραβίαση της αρχής «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο», λόγω ελλείψεως σαφήνειας του εφαρμοστέου νόμου, ή λόγω αναδρομικής εφαρμογής νομοθεσίας που επιβάλλει αυστηρότερες προϋποθέσεις θεμελιώσεως της ποινικής ευθύνης σε σχέση με αυτές που ίσχυαν κατά τον χρόνο τελέσεως του εγκλήματος.»

VII. Ο προεκτεθείς συλλογισμός της *Taricco II*, ο οποίος κινείται, χωρίς ιδιαίτερη σαφήνεια, μεταξύ του Χάρτη ΘΔΕΕ, των γενικών αρχών του ενωσιακού δικαίου, της ΕΣΔΑ και του ιταλικού συνταγματικού δικαίου,

φαίνεται να αντανακλά την ακόλουθη ερμηνευτική προσέγγιση: Το πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο (άρθρο 49 του Χάρτη ΘΔΕΕ και συναφείς απαιτήσεις της σαφήνειας, της προβλεψιμότητας και της μη αναδρομικότητας, που είναι εγγενείς στη γενική αρχή *nullum crimen, nulla poena sine lege*) δεν απαγορεύουν, καταρχήν, την επιμήκυνση, με νόμο ή δικαστική απόφαση, της παραγραφής για αποδιδόμενα αδικήματα που δεν έχουν ακόμα παραγραφεί. Ωστόσο, χωρεί⁸ ή και επιβάλλεται⁹ (!) εξαίρεση από τον ανωτέρω κανόνα περί μη απαγόρευσης της αναδρομικής επιμήκυνσης, (i) εφόσον το καθεστώς παραγραφής δεν είχε αποτελέσει αντικείμενο εναρμόνισης με πράξη του ενωσιακού δικαίου¹⁰ (πρβλ. αντίθετη περίπτωση στην υπόθεση C-399/11, *Melloni*, σκέψεις 55-64), (ii) διότι η παραγραφή εμπίπτει, κατά το οικείο εθνικό δίκαιο, στο ουσιαστικό ποινικό δίκαιο και, συνακόλουθα, στο πεδίο εφαρμογής της αρχής της νομιμότητας των εγκλημάτων και των ποινών, (iii) με συνέπεια να ενεργοποιούνται οι απαιτήσεις της σαφήνειας, της προβλεψιμότητας και της μη αναδρομικότητας του ποινικού νόμου, που είναι συμφυείς στην αρχή *nullum crimen, nulla poena sine lege*, όπως αυτή κατοχυρώνεται όχι μόνο στο εθνικό συνταγματικό δίκαιο, αλλά και στην ΕΣΔΑ καθώς και στο ενωσιακό δίκαιο, στο οποίο “μεταγγίζονται” οι απαιτήσεις της ΕΣΔΑ, μέσω του άρθρου 52 παρ. 3 του Χάρτη ΘΔΕΕ.

Το πρώτο στοιχείο στο οποίο στηρίζεται η *Taricco II*, προκειμένου να διαφοροποιηθεί εν μέρει, εισάγοντας παρέκκλιση, από την *Taricco I*, είναι η ένταξη της παραγραφής στο ουσιαστικό ποινικό δίκαιο, στο πλαίσιο της ιταλικής έννομης τάξης, με επακόλουθο την υπαγωγή της στο προστατευτικό πεδίο της αρχής της νομιμότητας των εγκλημάτων και των ποινών (βλ. σκέψεις 45 και 58 της *Taricco II*). Το στοιχείο αυτό αποτελεί μιν τμήμα του εθνικού συνταγματικού δικαίου («εθνικού πρότυπου προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων»), αλλά, δυνάμει της νομολογίας *Åkerberg Fransson* και *Melloni*, δεν θα μπορούσε, από μόνο του, να οδηγήσει σε παράκαμψη του άρθρου 325 ΣΛΕΕ, ήτοι σε λύση που έθετε υπό αμφισβήτηση την υπεροχή και την αποτελεσματικότητα της συγκεκριμένης

⁸ Βλ. σκέψεις 59, 61 και 62 της *Taricco II*.

⁹ Βλ. σκέψη 60 της *Taricco II*.

¹⁰ Με το άρθρο 12 της Οδηγίας 2017/1371, στην οποία αναφέρεται η σκέψη 44 της *Taricco II*, εναρμονίζεται μερικώς το καθεστώς παραγραφής των αδικημάτων κατά των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης. Η προθεσμία μεταφοράς της Οδηγίας λήγει στις 6.7.2019, σύμφωνα με το άρθρο της 17.

διάταξης του ενωσιακού δικαίου (βλ. σκέψη 47 της *Tarrico II*). Απαιτείται επιπρόσθετα ένα δεύτερο στοιχείο, το οποίο μπορεί να ανευρεθεί μόνο εντός του δικαίου της Ένωσης και το οποίο συνίσταται στις επιταγές της σαφήνειας, της προβλεψιμότητας και της μη αναδρομικότητας της εφαρμοστέας ποινικής νομοθεσίας, ως εκφάνσεις της θεμελιώδους ενωσιακής αρχής «ουδέν έγκλημα, ουδεμία ποινή χωρίς νόμο» (βλ. σκέψη 51 της *Tarrico II*). Η ύπαρξη και ενεργοποίηση των επιταγών αυτών σημαίνει ότι δεν ανακύπτει ζήτημα προσβολής των αρχών της υπεροχής, της ενότητας και της αποτελεσματικότητας του ενωσιακού δικαίου, αλλά ζήτημα στάθμισης και πρακτικής εναρμόνισης μεταξύ συγκρουόμενων κανόνων του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου, ήτοι του άρθρου 325 ΣΛΕΕ (από το οποίο απορρέει η υποχρέωση των κρατών μελών για απειλή και επιβολή αποτελεσματικών ποινικών κυρώσεων σχετικά με εγκλήματα περί τον ΦΠΑ) και των παραπάνω επιταγών της ενωσιακής αρχής της νομιμότητας των αδικημάτων και των ποινών (οι οποίες ενδέχεται να αντιτίθενται στην εκπλήρωση της επίμαχης υποχρέωσης των κρατών μελών κατά το άρθρο 325 ΣΛΕΕ). Στο πλαίσιο της επίλυσης της εν λόγω σύγκρουσης, αποδίδεται, αναμενόμενα και δικαιολογημένα, μείζονα βαρύτητα στη θεμελιώδη αρχή της νομιμότητας των αδικημάτων και των ποινών, η οποία, συνεπώς, θέτει όρια στην υποχρέωση αποτελεσματικής είσπραξης των ιδίων πόρων της Ένωσης, μέσω της απειλής και επιβολής από τα κράτη μέλη κατάλληλων ποινικών κυρώσεων (σκέψη 52 επ. της *Taricco II*). Ειδικότερα, η ανωτέρω θεμελιώδης αρχή (α) *υποχρεώνει* τον εθνικό δικαστή να εφαρμόσει τις σχετικές με την παραγραφή διατάξεις του ιταλικού Ποινικού Κώδικα, σε σχέση με τις αποδιδόμενες αξιόποινες πράξεις βαρείας απάτης περί τον ΦΠΑ, *με χρόνο τέλεσης προγενέστερο της έκδοσης της απόφασης Taricco I* (βλ. σκέψη 60 της *Taricco II*), (b) *επιτρέπει* στον εθνικό δικαστή να εφαρμόσει τις επίμαχες διατάξεις περί παραγραφής, κατά τα λοιπά (δηλαδή, όσον αφορά τα αποδιδόμενα εγκλήματα βαρείας απάτης περί τον ΦΠΑ που *διαπράχθηκαν μετά την έκδοση της απόφασης Taricco I*), εάν αυτός κρίνει ότι η σκέψη 58 της *Taricco I* (σύμφωνα με την οποία οι εν λόγω εθνικές διατάξεις ενδέχεται να θίγουν τις υποχρεώσεις που επιβάλλει στα κράτη μέλη το άρθρο 325 ΣΛΕΕ, στο μέτρο που η εν λόγω εθνική ρύθμιση αποκλείει την επιβολή κυρώσεων αποτελεσματικού και αποτρεπτικού χαρακτήρα σε μεγάλο αριθμό περιπτώσεων βαρείας απάτης σε βάρος των

οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης) δημιουργεί κατάσταση αβεβαιότητας στην ιταλική έννομη τάξη, όσον αφορά τον καθορισμό του εφαρμοστέου καθεστώτος παραγραφής, παραβιάζοντας την αρχή της σαφούς νομοθετικής πρόβλεψης στο ποινικό δίκαιο (βλ. σκέψη 59 της *Taricco I*). Η παραπάνω διάκριση φαίνεται να υπονοεί, αντίστοιχα, ότι (i) πριν από την *Taricco I*, δεν ήταν οπωσδήποτε αρκούντως σαφές και προβλέψιμο για τους (πιθανώς) εμπλεκόμενους σε αδικήματα περί τον ΦΠΑ ότι η επίμαχη εθνική ρύθμιση στον τομέα της παραγραφής ποινικών αδικημάτων ενδέχεται να θίγει τις υποχρεώσεις της Ιταλίας κατά το άρθρο 325 ΣΛΕΕ και ότι, συνεπεία μιας τέτοιας ασυμβατότητας, ο εθνικός ποινικός δικαστής θα έπρεπε να εξασφαλίσει την αποτελεσματική εφαρμογή του άρθρου 325 ΣΛΕΕ, αφήνοντας, εν ανάγκη, ανεφάρμοστες τις επίμαχες εθνικές διατάξεις περί παραγραφής, ενώ (ii) μετά από τη δημοσίευση της *Taricco II*, ναι μεν δεν δημιουργείται τέτοιο πρόβλημα, αλλά ανακύπτει άλλο ζήτημα (που επίσης ήγειρε το ΣΔ, με το πρώτο προδικαστικό ερώτημά του), από την άποψη των αρχών της σαφήνειας και της προβλεψιμότητας - εκείνο της αοριστίας και γενικότητας της έννοιας της ύπαρξης “μεγάλου αριθμού περιπτώσεων βαρείας απάτης” σε βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης, από την οποία εξαρτάται η εφαρμογή του κανόνα που τέθηκε με τη σκέψη 58 και το διατακτικό 1 της *Taricco II* -, ζήτημα η επίλυση του οποίου αφέθηκε στην κρίση του εθνικού δικαστή, χωρίς, πάντως, καθοδήγηση, ίσως λόγω της δυσχέρειας παροχής της¹¹, με αποτέλεσμα να καταλείπεται, συναφώς, στον

---

¹¹ Στα σχετικά σημεία (112-117) των προτάσεων του Γενικού Εισαγγελέα Βοτ αναφέρονται τα ακόλουθα: «112. Στο πλαίσιο εκκρεμούς ποινικής διαδικασίας, είναι πραγματικά δύσκολο στην πράξη να απαιτείται από τον εθνικό δικαστή να εκπληρώσει έναν σκοπό, όπως αυτός της καταπολέμησης των σχετικών με τον ΦΠΑ αδικημάτων, ζητώντας από αυτόν να μην εφαρμόζει κανόνα του ουσιαστικού ποινικού δικαίου του, σχετικό με την παραγραφή των εγκλημάτων και των ποινών, βάσει κριτηρίου το οποίο μπορεί, όντως, να φαίνεται ότι εισάγει ένα στοιχείο υποκειμενικότητας στο πλαίσιο της ζητούμενης εκτιμήσεως. 113. Το κριτήριο που διατυπώνεται στην απόφαση *Taricco* κ.λπ. βασίζεται στην ύπαρξη συστημικού κινδύνου ατιμωρησίας. 114. Η εκτίμηση του συστημικού χαρακτήρα μπορεί όντως να είναι λεπτό ζήτημα για το επιληφθέν της διαφοράς εθνικό δικαστήριο, στο μέτρο που ένα τέτοιο εγχείρημα μπορεί, εξωτερικά, να φαίνεται ότι εμπεριέχει ένα στοιχείο υποκειμενικότητας εκ μέρους του εθνικού δικαστηρίου. 115. Αναμφίβολα, η εκτίμηση του συστημικού χαρακτήρα μπορεί να προκύπτει από την εφαρμογή αντικειμενικών κριτηρίων ή σφαιρικής εκτιμήσεως από το ανώτατο ιταλικό δικαστήριο, η οποία επιβάλλεται στο σύνολο των εθνικών δικαστηρίων. Εντούτοις, από την ανταλλαγή επιχειρημάτων κατά την επ’ ακροατηρίου συζήτηση, δεν προκύπτει ότι μια τέτοια λύση είναι εφικτή λαμβανομένης υπόψη της εθνικής νομοθεσίας. Εξάλλου, η Ιταλική Δημοκρατία [...] δεν μπόρεσε να παράσχει επαρκείς εγγυήσεις επί του σημείου αυτού. 116. Επομένως, προτείνω να βασίζεται η εν λόγω υποχρέωση μόνο στη φύση του αδικήματος, απόκειται δε στον νομοθέτη της Ένωσης να την καθορίσει.

εθνικό δικαστή ευρύ περιθώριο εκτίμησης, ικανό να οδηγήσει πρακτικά στην εκ μέρους του υιοθέτηση κανόνα εφαρμογής των επίμαχων διατάξεων περί παραγραφής, βάσει της αρχής της νομιμότητας των αδικημάτων και των ποινών.

Δια της προεκτεθείσας ερμηνευτικής διαδρομής, η απόφαση *Taricco II* ελίσσεται, με δυσκολία αλλά σχετική επιτυχία, ανάμεσα, αφενός, στη νομολογία *Åkerberg Fransson* και *Melloni*, με την οποία τέθηκε η αρχή ότι η εφαρμογή των εθνικών κανόνων προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων πρέπει να μην διακυβεύει την υπεροχή, την ενότητα και την αποτελεσματικότητα του δικαίου της Ένωσης, και, αφετέρου, στο σκεπτικό της απόφασης *Taricco I*, την οποία δεν ανατρέπει, αλλά, περνώντας μέσα από ορισμένο στοιχείο της ιταλικής συνταγματικής τάξης, “διευκρινίζει”, περιορίζοντας την κανονιστική της εμβέλεια. Λέω «σχετική επιτυχία», διότι το στοιχείο αυτό του εθνικού δικαίου (ένταξη της παραγραφής στο ουσιαστικό ποινικό δίκαιο) δεν φαίνεται να είναι τόσο καθοριστικό (ώστε να δικαιολογεί πειστικά τη διαφοροποίηση μεταξύ της *Taricco I* και της *Taricco II*), όσον αφορά την ενεργοποίηση ή/και το εύρος των επιταγών των αρχών της σαφήνειας και της προβλεψιμότητας, σύμφωνα με όσα ανέπτυξα παραπάνω, υπό στοιχ. IV, αλλά και ενόψει της παραδοχής της *Taricco II* (βλ. σκέψη 51) περί της «σημαντικής θέσης» που κατέχει, τόσο στην έννομη τάξη της Ένωσης όσο και στις εθνικές έννομες τάξεις, η αρχή *nullum crimen, nulla poena sine lege*, με τις απαιτήσεις της αναφορικά με την προβλεψιμότητα, τη σαφήνεια και τη μη αναδρομικότητα της εφαρμοστέας ποινικής νομοθεσίας.

VIII. Τέλος, δύο σύντομες παρατηρήσεις για τις διατάξεις των άρθρων 4 παρ. 2 ΣΕΕ και 53 του Χάρτη ΘΔΕΕ, που επικαλέσθηκε το ΙΣΔ και τις οποίες δεν χρειάστηκε να εξετάσει η απόφαση *Taricco II*, ενόψει της πορείας που ακολούθησε. Η δεύτερη των ανωτέρω διατάξεων είναι σαφές ότι δεν μπορεί να δικαιολογήσει την εφαρμογή εθνικών συνταγματικών κανόνων περί

---

117. Επισημαίνεται ότι, στο πλαίσιο των διαπραγματεύσεων για την έγκριση της προτάσεως οδηγίας ΠΟΣ (Οδηγία 2017/1371), ο νομοθέτης της Ένωσης όρισε την έννοια του σοβαρού εγκλήματος εις βάρος των οικονομικών συμφερόντων της Ένωσης, στα οποία περιλαμβάνονται επίσης οι σχετικές με τον ΦΠΑ απάτες, ως καλύπτουσα το σύνολο των αδικημάτων που εμφανίζουν σύνδεσμο με το έδαφος δύο ή περισσότερων κρατών μελών και συνεπάγονται ζημία συνολικού ύψους άνω του ελάχιστου ορίου των δέκα εκατομμυρίων ευρώ, όριο το οποίο υπόκειται σε ρήτρα αναθεώρησης .».

θεμελιωδών δικαιωμάτων, η οποία οδηγεί σε αποτέλεσμα ικανό να θίξει την υπεροχή, την ενότητα και την αποτελεσματικότητα του ενωσιακού δικαίου¹². Συνεπώς, όπως παρατήρησε και ο Γενικός Εισαγγελέας Bot¹³, το άρθρο 53 του Χάρτη δεν επιτρέπει στον εθνικό δικαστή να αρνηθεί την εκπλήρωση των υποχρεώσεων του κράτους του από το άρθρο 325 ΣΛΕΕ. Αντίθετα, η διάταξη του άρθρου 4 παρ. 2 ΣΕΕ, περί του σεβασμού της εθνικής ταυτότητας των κρατών μελών, θα μπορούσε να αποτελέσει πρόσφορο έρεισμα για μια τέτοια άρνηση. Συναφώς, υπενθυμίζεται ότι η διάταξη αυτή καλύπτει και τη “συνταγματική ταυτότητα” των κρατών μελών, η οποία, όμως, δεν περιλαμβάνει το σύνολο των συνταγματικών κανόνων των κρατών μελών¹⁴, αλλά μόνον τις θεμελιώδεις ή υπέρτατες αξίες και αρχές της συνταγματικής τάξης τους. Ειδικότερα, όσον αφορά τα θεμελιώδη δικαιώματα, η “συνταγματική ταυτότητα” πρέπει να θεωρηθεί ότι δεν καλύπτει το σύνολο των οικείων εθνικών συνταγματικών κανόνων, αλλά το απαραίτητο ελάχιστο επίπεδο των θεμελιωδών δικαιωμάτων κατά το εθνικό Σύνταγμα¹⁵, το οποίο αντανακλάται, κατά βάση, στον (μη δυνάμενο να θιγεί) πυρήνα τους¹⁶. Συνακόλουθα, η κρίση του Συνταγματικού ή άλλου Ανωτάτου Δικαστηρίου του κράτους μέλους όσον αφορά τη βαρύτητα ή/και το απαραβίαστο ορισμένης πτυχής θεμελιώδους δικαιώματος/εγγύησης, που κατοχυρώνει το εθνικό του Σύνταγμα, έχει ιδιαίτερη σημασία από την ανωτέρω άποψη, χωρίς, πάντως, να είναι καθοριστική, για την εφαρμογή του άρθρου 4 παρ. 2 ΣΕΕ, ως υποκείμενη στον “έλεγχο” του ΔΕΕ. Εν προκειμένω, ο Γενικός Εισαγγελέας Bot, αποφεύγοντας να προσεγγίσει ερμηνευτικά την έννοια της εθνικής/συνταγματικής ταυτότητας, υποστήριξε στις προτάσεις του (βλ. σημεία 175-187) ότι η παραπεμπτική απόφαση του ΙΣΔ δεν ήταν επαρκώς αιτιολογημένη, ως προς το συγκεκριμένο ζήτημα, και, περαιτέρω, ότι, ενόψει της συναφούς νομολογίας του ΙΣΔ, δεν προκύπτει ότι η επίμαχη όψη της αρχής της νομιμότητας των αδικημάτων και των ποινών έχει τέτοια σημασία

¹² Βλ. ΔΕΕ μειζ. συνθ. 26.2.2013, C-399/11, *Melloni*, σκέψεις 56 έως 64 (ιδίως, σκέψη 60).

¹³ Βλ. σημείο 168 των προτάσεων του στην υπόθεση C-42/17.

¹⁴ Βλ. προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα Maduro στην υπόθεση C-213/07, *Μηχανική Α.Ε.*, σημείο 33, στο οποίο υπενθυμίζεται η νομολογία *Internationale Handelsgesellschaft* (υπόθεση 11/70) και ορθώς υπογραμμίζεται ότι, υπό την αντίθετη ερμηνευτική εκδοχή, τα εθνικά συντάγματα θα αποτελούσαν εργαλεία που θα επέτρεπαν στα κράτη μέλη να αποφύγουν (τις υποχρεώσεις τους από) το ενωσιακό δίκαιο.

¹⁵ Πρβλ. Bundesverfassungsgericht 31.5.2016, 1 BvR 1585/13, σκέψη 124.

¹⁶ Πρβλ. Bundesverfassungsgericht 6.9.2016, 2 BvR 890/16, σκέψεις 32-33 και 39-43.

στην ιταλική συνταγματική τάξη, ώστε να αποτελεί τμήμα της εθνικής και συνταγματικής ταυτότητας της Ιταλικής Δημοκρατίας. Μολονότι το ΔΕΕ δεν έφθασε να ερευνήσει το ανωτέρω (μάλλον οριακό) ζήτημα, το σκεπτικό της *Taricco II* φαίνεται να κινείται προς διαφορετική κατεύθυνση από τις προτάσεις του Γενικού Εισαγγελέα, αναγνωρίζοντας τη σημασία που έχουν, για τις εθνικές έννομες τάξεις και για την έννομη τάξη της Ένωσης, οι απαιτήσεις της σαφήνειας και της προβλεψιμότητας των ποινικών διατάξεων, οι οποίες διέπουν, στο πλαίσιο της ιταλικής συνταγματικής τάξης, (και) το καθεστώς παραγραφής των εγκλημάτων.

ΙΧ. Συμπερασματικά, η λύση που έδωσε η *Taricco II* κινείται στο ίδιο μήκος κύματος με τις αποφάσεις ΣτΕ 1623/2016 επταμ., 1738/2017 Ολομ. και 2934-2935/2017 επταμ., όσον αφορά τη σημασία που έχουν οι αρχές της σαφήνειας, της προβλεψιμότητας και της μη αναδρομικότητας, σε σχέση με την παραγραφή στο πεδίο του (διοικητικού ή ποινικού) φορολογικού δικαίου. Η λύση αυτή φαίνεται να μην αλλάζει, τουλάχιστον ουσιωδώς, την παγιωμένη οπτική του ΔΕΕ για τη σχέση ανάμεσα στο ενωσιακό δίκαιο και στους εθνικούς συνταγματικούς κανόνες περί θεμελιωδών δικαιωμάτων. Αντικατοπτρίζει, όμως, τη βούληση του ΔΕΕ να “ακούει” περισσότερο τους προβληματισμούς του εθνικού συνταγματικού/ανώτατου δικαστή για την εν λόγω σχέση, ειδικά εάν αυτοί θεμελιώνονται επαρκώς στο ευρωπαϊκό δίκαιο, ώστε ο μεταξύ τους διάλογος όχι μόνο να είναι γνήσιος και γόνιμος, αλλά και να εξυπηρετεί, κατά το δυνατό, την ανάγκη συγκλίσεων και συμβιβασμών. Δείχνει, επίσης, ότι, για τα εθνικά ανώτατα δικαστήρια ο δρόμος της πειθούς, μέσω της διαδικασίας του προδικαστικού ερωτήματος, μπορεί να είναι πιο πρόσφορος από την απευθείας διατύπωση οριστικών κρίσεων, χωρίς προηγούμενη “διαβούλευση” με το ΔΕΕ, έστω κι αν πρόκειται για ζητήματα απόμεινα της ερμηνείας και της εφαρμογής του εθνικού Συντάγματος¹⁷, ώστε να αποτρέπονται, κατά το δυνατό, “εντάσεις” μεταξύ της εθνικής συνταγματικής τάξης και του ενωσιακού δικαίου. Άλλωστε, τον τελευταίο λόγο τον έχει ο εθνικός συνταγματικός/ανώτατος δικαστής, εφόσον διαθέτει και το

---

¹⁷ Βλ., πάντως, contra ΣτΕ 161/2010 Ολομ., που έκρινε ότι ο έλεγχος της αντισυνταγματικότητας διάταξης τυπικού νόμου (πρέπει να) προηγείται του ελέγχου της συμβατότητάς της προς το δίκαιο της Ένωσης.

“όπλο” της εξασφάλισης του σεβασμού της εθνικής/συνταγματικής ταυτότητας, το οποίο, βέβαια, μπορεί να χρησιμοποιεί σε εξαιρετικές περιπτώσεις, εάν έχουν εξαντληθεί τα θεμιτά μέσα ανεύρεσης τρόπου ειρηνικής συνύπαρξης του ενωσιακού δικαίου με το εθνικό Σύνταγμα. Μεταξύ των μέσων αυτών είναι και η “απασφάλιση” του ανωτέρω όπλου από τον εθνικό ανώτατο δικαστή, μέσω προδικαστικού ερωτήματος, όπως εκείνου που διατύπωσε το Ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο στην *Taricco II*, με το οποίο επιδιώχθηκε και επιτεύχθηκε ερμηνεία του πρωτογενούς ενωσιακού δικαίου (όχι σύμφωνη, αλλά) “φιλική” προς το ιταλικό Σύνταγμα.